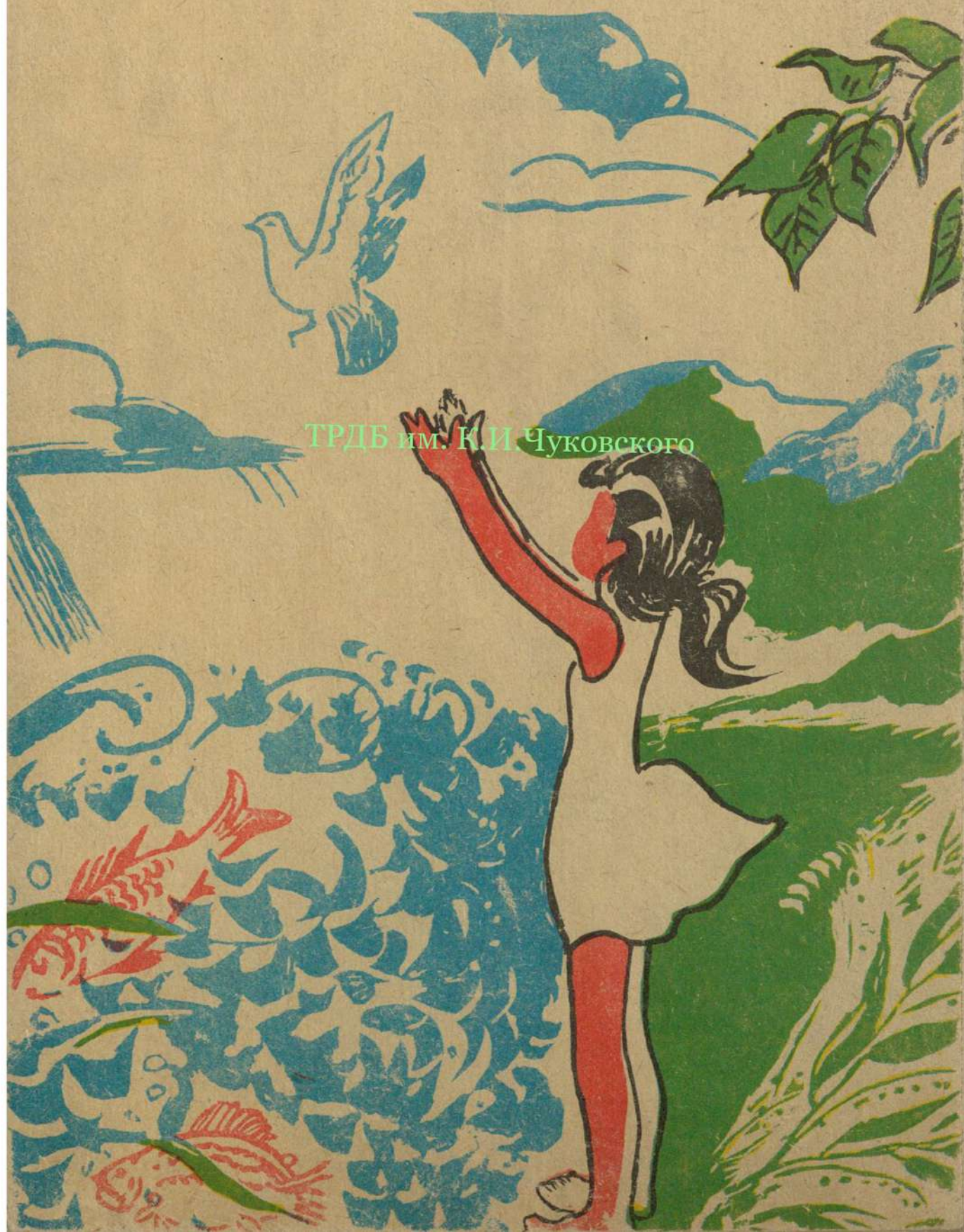

Тыва Республиканын уруглар сеткүүлү

СЫЛДЫСЧЫГАШ

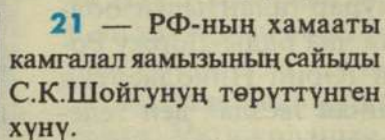
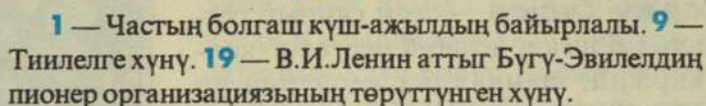
№2(3) май-август 2006

ТРДБ им. К.И. Чуковского

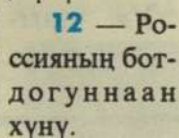
Делегейге тайбың чарлаан
Тергиин өндүр Москвам ол.

22 — 1947 чылда бир-
ле дугаар Тывага уруг-
ларның музыка школазы
ажыттыңан.

ИЮНЬ

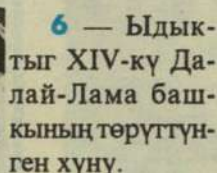
1 — Бүгү-делегейнің уруглар камгалалының хуну. ● 1964 чылда Кызылга аныяк көрүкчүлөрдүн улусчу театры (ам аныяк көрүкчүлөр театры) ажиттыгган. **5** — Бүгү-делегейнің долгандыр турар бойдус камгалалының хуну.

28 — 1930 чылда Тываның ном үндүрер чери тургустунган. **30** — 1960 чылда Кызылга музыка училищези (ам А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищези) ажыттыгган.

ИЮЛЬ

6 — 1936 чылда Тываның чону радиону бир-ле дугаар дыңнаан.

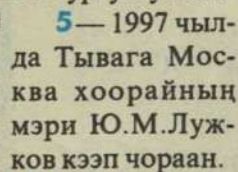

24 — Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д.Ооржактың төрүттүнген хүнү.

31 — 1959 чылда “Сылдысчыгаш” уруглар солунунун сөөлгү номери үнген. Редактору О.О.Сувакпит турган.

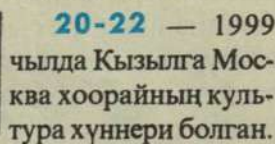
АВГУСТ

1 — 1970 чылда республиканың К.И.Чуковский аттыг уруглар библиотеказы тургустунган.

15 — Тыва
Республика хүнү.
● 1931 чылда ТАР-
ның пионерлеринин
бирги следу болган.

18 — Бүгү-эвилелдин 1 дугаар пионерлер следу 1929 чылда ажыттыгнан.

23 — ТР-ның вице-президенти-зи А.А.Мельниковтун төрүттүнген хүнү.

31—1925 чылда моол дылга “Эрге шөлээлиг Танды-Тыва” (амгы “Шын”) солуннун бир дугаар номери чырыкче үнген. Солуннун эн-не баштайгы редактору Маннай-Байыр Ховалыг болган.

САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ ООЛ

Бады-Доржу Ондар — хөй санныг республика, Россия болгаш делегей чергелиг конкурстарга киржип, шаңналдыг черлерни ап чоруур Тываның өзүп олурар талантылыг оолдарының бирээзи. Чоокта чаа Бады-Доржу Россияның улустуң артизи Юрий Николаевтин эрттирип турары “Утренняя звезда” деп теледамчыдылгазынга киришкеш, аңаа чыылганнарны кайгадып, хары угда ол дамчыдылганың 3 дипломун чаалап алган. Ук дамчыдылгага кир-

ганнарны кайгадып, хары угда ол дамчыдылганың 3 дипломун чаалап алган. Ук дамчыдылгага кир-

1991 чылда Калмыкияга болган бүгү-делегей фестивалынга кирип, онда тырттырган чуруу. сактып чугаалаар за:

— Ынчан Ийме суурга чурттап турган бир-ле катап 1991 чылда Кызылга Ондар Коң-

гар-оолдуң отчет концерти болур деп чугаа дыңналып келген. Урдаа болбаанда ол концертке киржири-биле мээң оглумну чалаан. Ынчан Бады-Доржу 7 харлыг турган. Ол болза “Магаданчыг кезжээ” деп концерт-дир ийин. Мээң оглумнун бир-ле дугаар киришкен улуг концерти ол. Оон соонда оглумнун өөренип турары школазынга

телеграмма келген. Ында Бады-Доржуну Калмыкияга чалаан болган. Ол телеграмма оглумнун альбомунда бар. Калмыкияга болган школачылар аразынга фольклор фестивалынга киришкеш, Бады-Доржу оон сылдызы болуп “Золотой родник” деп атты чаалап алгаш келген. Ынчан оглум 8 харлапкан турган чүве. Мээң оглумга деткимчени көргүзүп, хөөмейжи Коңгар-оол Ондар ону Кызылга өөреди берген.

1993 чылда 9 харлыг хөөмейжи оглум башкызы Коңгар-оол Ондар-биле Америка, Канада чедер аас-кежиктиг болган. Ол чурттарның хөгжүлдезинин, культуразының бедиин аажок үне-

жирде 12 муң рубльди дадыыр кылдыр төлээр ужурлуг чүве-дир. Аңаа улуг деткимчени Москва хоорайда “Новые имена” деп фондунун Президентизи Иветта Николаевна Воронова көргүскен. Оон ачызында аккөк экранга болуп эрткен бичии талантыларның шылгараңгай ол конкурсузунга Бады-Доржу киржип, бодунун уран-талантызын хөйге бараалгадаыр аас-кежиктиг болганы ол.

Уран-чүүлге салым-чаяанныг уругларны үезинде деткип, оларның кыптыгып келген ол талантызынга шын орукту шилип бээри кончуг чугула. Бады-Доржу Ондар бичиизинден-не сыгыртырынга ынак, садикке тургаш-ла аңаа болгулаар уран-чүүл көрүлделеринге идеп-кейлиг киржир турган. Оглунун шак мындыг уран талантылыг болу бээрин ада-иези Владимир биле Зинаида бодавайн-даа чораан. Бады-Доржунун авазы Зинаида Очур-ооловнанын

Салым-чаянның уруглар школазында хөөмей-сыгыт бөлүү. Башкыы Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи Коңгар-оол С.

леп, магадап келди. Ооңун ол чурттарга четкенин онзагай деп демдеглеп чоруур бис, чүге дээрге Тывадан даштыкыже үнген бир дугаар бичии артист-дир. Ол ам төөгүге артар.

Ооң соонда оглуус Бады-Доржу Тыва иштинге болуп эртип турган симпозиумнарга, “Хамнаарак”, “Сарадак” деп ыры конкурстарына киржип, эки черлерни ээлеп, “Сайзана” ансамблини уруглары-биле четпээн хоорайлары чок. Олар каяа-даа болган конкурстарга ыяавыла тиилекчи болган чанып кээрлер.

Ол дээрге оглуустуң башкылары Виктор Сергеевичиниң, Таиса Базыровнаның, Вера Монгушовнаның, Мария Монгушовнаның, Раиса Александровнаның, Мөңгүн-оол Ондарның кызымаккай чогаадыкчы ажил-ижиниң үрө-түңнели-дир. Оларга бистиң өг-бүлө “Четтирдивис” деп сөглөп чоруур бис. Ылаңгыя бистиң оглуус Бады-Доржуну көктүг дөңнү өрүсөөртүп, сөглөп четпес улуг деткимчени көргүзүп чоруур Россияның болгаш Тываның алдарлыг артизи, ТР-ның улустуң хөөмейжизи, ТР-ның Дээди Хуралының депутады Коңгар-оол Борисович Ондарга ие сеткилимден черге бедир мөгейип чоруур мен. Ол ышкаш биске үргүлчү акша-төгерик-биле хире-шаанда дузалажып чоруур чаңгыс угбам Кызылдың №1 школазында математика башкызы Чечек Кенденовна Дугар-оолду маңаа чугаалавайн баар уграм чок.

Владимир Чамбалович биле Зинаида Очур-

ооловна Ондарлар дөрт ажы-төлдүг. Оларның эң-не улуу, кызы Сырга эртем-билигни чедип алган Кызылда ажилдап, чурттап чоруур. Оолдарының улуу Бавуу-Доржу шеригде, а бичиизи Аян Кызылдың №9 школа-гимназиясының 8-ки класының өөреникчизи. Бады-Доржу оларның ортун оглу, ол амгы үеде республиканың салым-чаяанның уруглар школазында өөренип турар. Ук школаның найысылалывыстың төвүндө турар чараш чаагай бажыңын Москва хоорайның мэри Юрий Михайлович Лужковтуң деткимчези-биле тудуп, ажыглалга кириген. Ол, бо черлерге түр када кыстынып, өөренип, чурттап турган салым-чаяанның уругларывыс ам-на Ю.М.Лужковтуң ачызында чырык, чаа-

“Утренняя звезда” деп теледамчыдылга үезинде.

гай бажыңга чедингени ол.

Бады-Доржу Ондар 1999 чылдың ноябрьда Москва хоорайның мэри Ю.М.Лужков-биле ужуражылгага школаның директору Виктор Сергеевич Чигжит-биле киришкеш келген. Ол Москвада “Новые имена” деп фондунуң кежигүнү болгаш стипендиады. Аңаа улуг деткимчени ук фондунуң Президентизи И.Н.Воронова чедирип турар.

Бады-Доржу Ондар салым-чаяанның өзүп олурар Тываның келир үеде сылдызы-дыр. Ону мурнунда ам-даа хөй-хөй чогаадыкчы ажилдар болгаш шылгалдалар манап турар. Аңаа херии-херии базымнарны кылып, чедиинкинерлиг-ле болуп көрөм, Бады-Доржу!

Александр ШОЮН.

О.Ө.Сувакпит 1926 чылдың май 9-та Чөөн-Хемчик кожуунунун Чайлаг-Алаак сумузунун де-вискээри Баян-Дугайга төрүттүнген. Ачазы Саая Өдербей Бызаа-Карак сурагылыг тоолчу, ыраажы болгаш аңчы болганындан оон келир үениң билдингир чогаалчызы болурунга чедирген салдары улуг болгаш үнелеп

четпес дээрзи билдингир.

О.Ө.Сувакпит Чадаана хоорайның чеди чыл школазын, Тываның хөгжүмшии театрының чанында студиязының ыры болгаш цирк салбырларын, ВЛКСМ ТК-ның чанында Комсомолдун төп школазын, Москвада А.М.Горький аттыг литература институтунун чанында Литератураның дээди курстарын, СЭКП ТК-ның чанында Партияның дээди школазын бот-өөредилге-биле дооскан. Оон тускай эртеми — артист, литератор, журналист, а профессиязы чогаалчы. Тыва уруглар чо-

гаалының үндезилекчилеринин бирээзи.

Олег Өдербеевич “Сылдысчыга-ш”, “Тываның аныяктары” солунна-рынның редакторунга, “Шын” солунга, радио комитединге, СЭКП Тыва обкомунга, Тыва АССР-нин Чогаалчылар эвилелинин баштаар черинин даргазынга болгаш консультантызынга ажилдап чораан.

Баштайгы шүлүү 1940 чылда “Ар-вэ шыны” солунга көстүп келген. Оон сөөлүнде республика солуннарынга, “Дайынчы кыйгы” чыындыга, “Улуг-Хем” альманагынга, ССРЭ турда “Ого-

нек”, “Дружба народов”, “Советский Союз”, “Детская ли-тература”, “Молодая гвардия”, “Си-бирские огни” сет-күүлдерге, “Литера-турная газета”, “Ли-тературная Россия” солуннарга үнгүлээн. Он тос номнарның болгаш ясли-сад уругларынга үш номчулга номнары-ның автору. Оон шү-лүктери он үш дыл-дарга парлаттыгган.

1963 чылда ССРЭ-нин Чогаал-чылар эвилелинин кежигүнүгө кирген. Ол Тыва Республиканың культу-разының алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ның Күрүне шаңна-лының лауреады.

ОЙНААР-КЫЗЫМ

Хевир-дүрзүң чараш болзун,
Эдип-чазап чундурайн.
Кеткен хевиң арыг болзун,
Эде тыртып, аштап берейн,
Дедирленмес, Ойнаар-кызым,
Тенектенме, Ойнаар-кызым.

Олуртурга, ойда дүшпейн,
Ойнадырга, чөржүй бербей.
Чажың өрүп, дырап берейн,

Чаваганны баглап берейн.
Чурумнуг бол, Ойнаар-кызым,
Чугаам дыңна, Ойнаар-кызым.

Хойгаргаштың хонарымга
Холуң-будуң далбаңнатпайн,
Эки удуп, дыштанып ал,
Эртен база ажилдаар бис,
Өпей-өпей, Ойнаар-кызым,
Өзүп көрем, Ойнаар-кызым.

“ОЛЧА”

Чечен чугаа

Улуг-хүн тур- келген.

ан. Кара-оол би- Кара-оол хава-
е Очур-оол кой- зын ийи улай
уннаар дээш чо- дырс кылдыр
руп кааннар. каккаш, дедир
ларның соон- сывырыпкан.
дан хаважыгажы Бир черге ке-
ылын уштуп ал- лирге хар кырын-
ан, терең харга да ис чыткан. Ам
дүже-дүже халып харын эр анып,

мурнун булаа- рынга үне хал-
жып халыплат- чып келирге, хар
каннар. аразында кызыл-
сарыг чүве чыт-
кан...

Та чежеге хал- — Дилги-дир...
чып, истеп келген Оолдар өө-
улус чүве. Бир рээни-биле ужа-
тейниң кырынга тура халчып чеде
келирге, ооң аар бээрге, хавазы-
ийинде ийи ку- ның бир кулаа-
лак, бир кудурук ның бажы чок,
бажы көстүп тур- кортканындан
ган. Күжүр эрлер сириңейнип чыт-
шыгаап-шыгаап кан...
“тог-ла” кылган-
нар. Тейниң кы-

Эргим уруглар!

Кырган-ача Күжүгет Долгар-оол Бопушкаевичинин бодунун билири-биле чуруп кылгаш, редакцияже чоруткан Ай календарын кандыг-даа өскерилге чокка парлап, силерге сонургаттывыс.

АЙ КАЛЕНДАРЫ

Хүндүлүг уругларым!

Бистин бурунгу ада-өгбелеривис шаандан тура Ай календарын ажил-агыйынга, аян-чорук кылырынга, аңнап-меңнээрде ажыглап чораан. Силер база айны хайгаарап, ону көрүп тургаш, айның хүннерин тодарадырын шенеп көрүңерем.

Мен силер ышкаш бичии оолчугаш чорааш-ла ачамны эдерер, оон ажил-агыйынга дузалажы бээр чораан мен ийин. Ачам ашак Ай календарын ажыглап, кылыр ажил-ижинин хонук-хуусаазын тодарадып алыр турган киж.

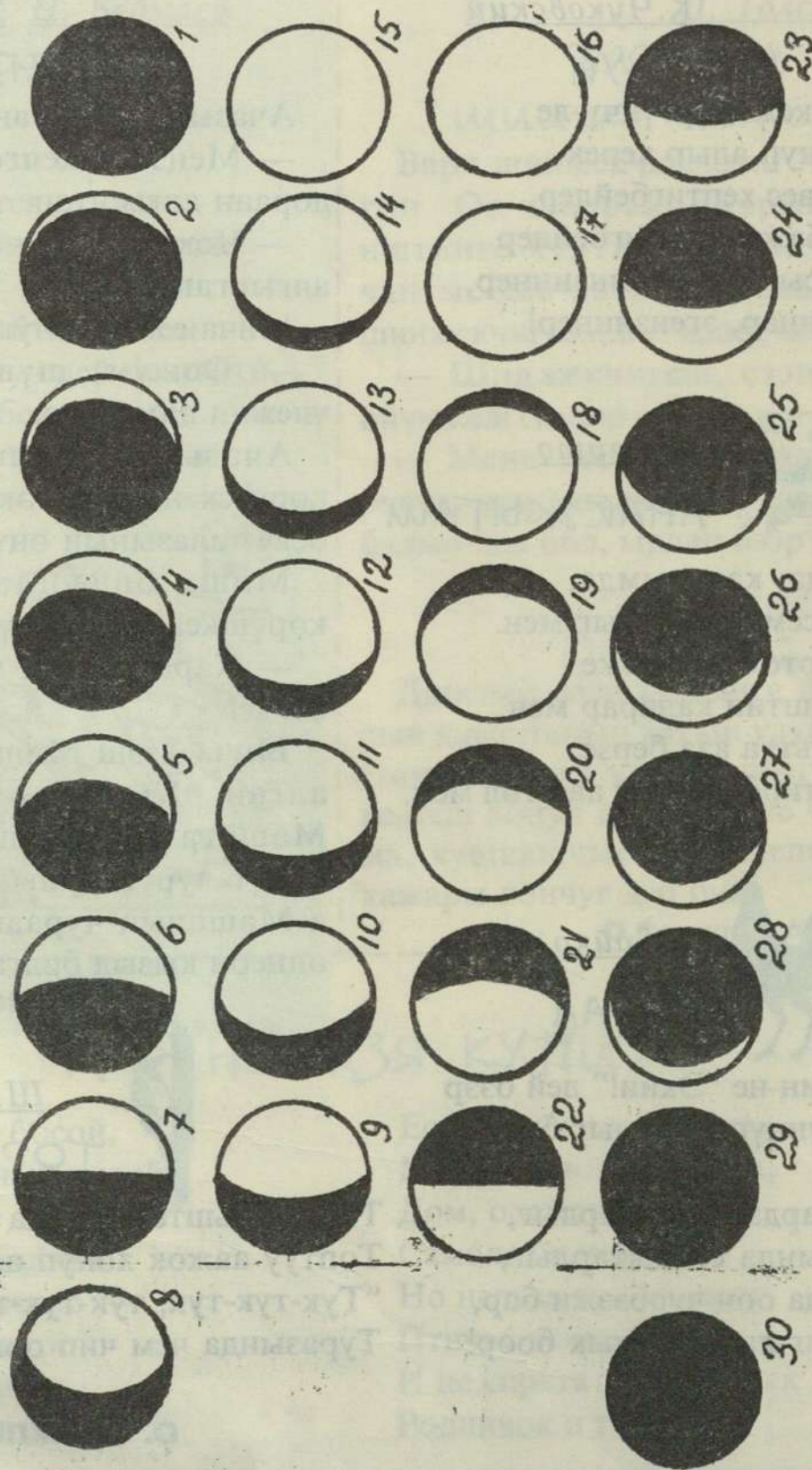
Мен ам чеден хар ажа дүшкен, ак баштыг ирей болдум.

Сонуургактар сонуургаар боор деп идегээш, бо схема-чурукту чурудум ийин. Мону ажыглап тургаш, каштың хүнү үнгенин, айдан тодарадып көрүңерем, уругларым.

Айның бүдүүзү (бирнин хүнү) чайын көзүлбес, **айның 2-нин хүнү** кежээки дээрге бичии дилиндек кылдыр көстүр. Оон ай өзүп эгелээр. Айның таптыг-ла чартыы көстүп кээрге, ол **7-нин хүнү** болур. Ол **7-нин хүнүндөн** эгелеп ай чартыындан улгадыр көстүп эгелээр. **14, 15, 16, 17 хүннеринде** долу ай көстүп турар. **18-тиң хүнүндөн** эгелээш, ай кызырлып, бичиилеп эгелээр. **22-нин хүнүндө** чүглө айның чартыы чырыыр. **28-те** ай чырыы эң-не чинге дилиндек апаар. **29, 30 хүннеринде** ай көзүлбес, ону **Айның бүдүүзү** дээр. Шаанда улус ай-биле чүглө хүннерни тодарадып чораан эвес, а харын агаар, бойдустун кандыг болурун баш удур билип алыр турган. Чижээлээрге, бир эвес ай “өглени” берген болза — чылыыр. А ай биле шолбан сылдыстың аразы чоокшулажы берген турар болза соорунун демдээ. Ону билип кааш, сооктан камгаланырының хемчеглерин баш бурунгаар ап эгелээр.

Айның бо календарын ап алгаш, даштыкта үнүп келгеш, каштың хүнү-дүр, тодарадып көрүңерем, уругларым. Кол-ла чүве — **Айның чаазы** биле **Айның сөөлүн** ылгап билири чугула.

Долгар-оол КҮЖҮГЕТ.

К. Чуковский

ЭКИ ЧУН

Эртен, кежээ үргүлчү-ле
Эки чунуп алып херек.
Арыг эвес хептигбейлер,
Арны-базы хирлигбейлер
Ырма сынып, билинзиннер,
Ыятсыннар, эгензиннер!

А. Барто

АНАКЖЫТАШ

Аалымда, кададымда,
Аажок семис анайлыг мен.
Эртен эрте сесерликке
Эккелгештиң кадарар мен.
Терең оътка аза берзе
Дескештирбейн тып аар төл мен.

Г. Бойко

ДАТАА

Эртенниң-не “Экии!” дей бээр
Эткир үннүг дагаалыг бис.

Кулактарда сыргаларлыг,
Буттарында сапыктарлыг,
Бажында ооң чүрбээжи бар,
Магалыг-ла дагаажык боор!

Я. Тайц

КАРАНДАШ

Ачазы улуг карандаш эккелген.
— Меңээ эккелген! — деп, Маша
дораан алгырган.
— Чок, меңээ! — деп, Миша база
алгырган.

Ынчан ачазы чугаалап-тыр:
— Оожум, шүве! Ону таптыг
үлежип алып бис.

Ачазы карандаштың бир ужун
көргүскен, оозу көк өңнүг болган. А
өске талазының өңү — кызыл.

Миша биле Маша удур-дедир
көрүшкеш, хулүмзүржүп кааннар.

— Карандашты үлежип алып бис
бе, че!

Ынча дээш Миша көк өңнүүн ап
алган. Кызыл өңнүг карандаш
Машага таварышкан. Миша көк
өңнүг чуруктарны чуруп кирипкен,
а Машаның чураан чуруктарынын
өңнери кызыл болган.

А. ШОЮН очулдурган.

Ш. Галиев

ТОРГА

Торга дүште будукка кээп,
Топтуу аажок хонуп алган:
“Тук-тук-тук, тук-тук-тук!” деп каап,
Туразында чем чип орган.

О. СУВАКПИТ очулдурган.

Ц. Бадмаев

ХУДОЖНИК

Зима холодными руками
Рисует на моем окне.
Узоры кажутся стихами, —
Вот так бы рисовать и мне!

Узоров не найти точнее,
Как сказки лучшей не найти,
И я беру альбом скорее,
Чтоб все в него перенести.

Чуковский

Л. Толстой

ВАРЯНЫҢ
ШИИЖЕКЧИТЕЖИ

Варя шиижекчигештиг чүвөң иргин. Ол шаараш хааржакчыгаш иштинге чурттап турган болгаш, чаңгыс-даа катап ырлаваан. Варя шиижекчигежинге чедип келгеш:

— Шиижекчигеш, сээң ырлаар өйүң келген-дир – дээн.

— Мени хосталгаже салып үндүрүвүт, мен ынчан сеңээ сарыг хүннү бадыр-даа бол, ырлап бээр мен.

В. Сутеев

ДИИСПЕЙ

Дииспей сери кырынга дыргактарын адыштанып алгаш удуп чыткан. Ооң чанынга кушкашчыгаш ужуп келгеш хонуп алган. Олче чоок хонма; кушкашчыгаш, дииспейлернин кажары кончуг деп бил.

О. Сувакпит очулдурган.

В. Орлов

ЧТО НЕЛЬЗЯ КУПИТЬ

Я с утра брожу босой,
Весь обрызганный росой,
С птицей возле тополя
Воду пью из родника.
Где-то дома у метро —
Пепси-кола и ситро,
Карусели, зоосад,
Всюду вывески висят.

Если деньги накопить,
Можно многое купить,
Дом, одежду и завод,
Самолет и пароход.
Но нельзя купить росу,
Птичье пение в лесу.
И не спрятать в кошелек
Родничок и тополек.

Төрээн дылы кижиге эң-не эргим, үнелиг. Ону мээ-медереливистен арылдыр чүлгүп, балап шыдавас бис. Чажывыстан тура-ла уян, чымчак сөстүг дылывыска ававыстың бистиң кавайывысты оожум аадып, чайгавышаан, тааланчыл өпей ырын ырлап чорааны, угаанывыста сиңе берген.

Сөөлгү үеде эскерип чоруурумга, чамдык кижилер, ылаңгыя аныяктар, жаргон сөстөрүни бир-ле эки чүве дег көрүп, оларны чугаага элбек ажыглап турар. Төрээн дылын мынчаар бокталдырарга, черле таарышпас. Тыва дылывыс арыг болур ужурлуг.

Бистиң бир эртиневис— дылывыс. Тыва дылывыска чоргааланып, ону камнаар ужурлуг бис.

Амгы үеде чамдык дылдар шуут чидип, чамдыктары чидериниң кырында келгенин солун, сеткүүлдерге бижип, радио, телевидениеде чугаалап турар болгай.

Ынчангаш тыва дылывысты арыг болдурар дизе, каяа-даа чорааш, чугаага хайгааралдарны чорудар. Бир эвес бир кижичастырыглыг, утказы билдинмес сөстөр ажыглаза, ону эдип, бок сөстөр төрээн дылывыстың сайзырал-хөгжүлдезинге шаптыктыын билиндирер. Тыва дылга хамаарышкан конференцияларны хөйү-биле чорудуп турар болза ажыктыг.

Ынчангаш кыйгырыг шүлүкчүгөжимни бараалгаттым:

Айтышкын чок шургуп кирген,
Аравыста чакпыыл сөстөр
Кончуг улуг үнелиг дег,
Хостуг-шөлээн алгый берди.
Орус-тыва хайнак сөстү
“Онза-дыр” деп канчап мактаар.
Дылывысты байытпышаан,
Тынгарып ап, хөгжүдээли!

Айлаңмаа ХЕРТЕК.

Студент.

Айтырыг – харыы?

ХЛЕБ ЧҮГЕ КАДА БЭЭРИЛ?

Сылдыс, билбезиң чок ышкакжык, аал. Хлеб чүге када бээр чүвөл? Катпайн турза, херек үеде кижичип-ле тургай.

Шораан ОНДАР, Чөөн-Хемчик кожуун.

Ийе, таптыг шыгжавас болза хлеб дораан кадып каар. Ооң чылдагааны мындыг чүве дийин, Шораан. Далганныг шоодайны хамык-ла крахмалы арылгыжеге чедир сугга чуп каавыт. Түңнелинде чыпшынчак, митпегер борбак ак чүүлдер чыдып каар. Ол болза клейковина-дыр (көк-тараа, кызыл-тас чижектиг тарааларның үрезининде белоктуг бүдүмөл).

Ону билип алырының бөдүүн аргазы бар: шак ол шоодай кургай бергенде тудуп көр даан, ол кончуг кадыг болгаш сы тудар болзунза шил дег бустуучал апарган болур. Ам-на хлебтиң чүге када бээри билдинди бе? Үр чыткан тудум-на хлебте клейковинаның кадып, бустуучал болуп турары ол-дур ийин.

ТЕРЕКТИГНИН ЧАЛГЫЛАРЫ

ЧОГААДЫКЧЫ ДИЛЭЭШКИНДЕ

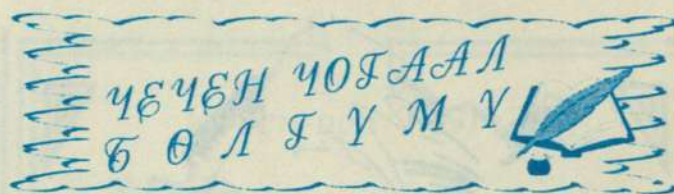
Берт-Даг ортумак школазында чогаалга сундулуг, бижиттинеринге ынак уругларны хостуг шактарында хаара тудуп, оларның сонуургалын деткип, “Теректигнин чалгылары” деп чечен чогаал бөлгүмү ажылдап турар. Бөлгүмнүн кол-ла сорулгасы — уругларның чогаалга сундулуун деткири, оларның ажылдарын үнелеп, ээлчеглиг кичээлдерге сайгарып, чугаалажыры.

Бо бөлгүмнүн эгезинде тургустунарда ады “Теректигнин шолбаны” турган. Ынчан чүгле уругларнын бижээн чогаалдарына сайгарылгалар кылып турган эвес, а “Сылдысчыгаш” солунче материалдарны бижип, журналистика талазы-биле эге билиглерни шаа-выс-биле өөренип турдуvus. Школаның доозукчузу “Сылдысчыгаш” солуннун редактору, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, журналист, артист, чогаалчы Александр Шоюнну чалап алгаш, ажык класс шактарын эрттирип, чамдык чогаалдарывыстың сайгарылгаларын кылып-даа турдуvus. Ынчан бөлгүмнүн, ам школаның доозукчулары Айыжы Рита, Самбыл Аржаана, Уйнуk Ульяна, Күрү Аржаана олар идепкейлиг киржикчилери турду. Оларның дээрэ дээн чогаалдары “Сылдысчыгаш” солунга

ЧЕЛЭЭШ

Чаашкын чагган соонда,
Чараш челээш дугаланды.
Сагыш-сеткил сергеп,
Чаягаар-ла хөгледи.
Чеди чүзүн челээш,
Чайынналып чыры-ла!
Чечектер дег чаштар,
Сени мактап ойназын!
Чоорту чидип кагбайн,
Шонуп, ам-даа чыры-ла!
Чаштар сени чаптап,
Сагыш хандыр ойназын!

Чечек САНАА.
Школаның өөреникчизи.

парлаттыгган чүве.

Кезек үеде бөлгүмүвүстүн ажылы бичии када ара соксай берген турду. Ам база катап ооң ажылын “диргизип” алдывыс.

Айлаң ДОРЖУ,
школада тыва дыл башкызы, бөлгүмнүн удуртукчузу.

БЕРТ-ДАГ

Берт-берт дагларлыг,
Бедик сыннар каастаан,
Ойнап өскен суурум,
Онза чараш Берт-Даг.
Өскен-төрээн суурумну
Өске черге орнаvas мен.
Каяа-даа бол чорзумза,
Хайыралыг эргим сен.
Сагыжымдан ыравас,
Чараш суурум Берт-Даг.
Чаартылгаже бурунгаар
Сайзыра-ла, сайзыра!

Сайлык КӨКҮҮ,
Школаның доозукчузу.

БЕРТ-ДААМ ОЛ

Эзиминде эгээртинмес
Эм-оът, кады чайгаар үнген,
Аргазында аң-мең байлак,
Ажык-делгем хову-шөлдүг,
Алдын хүннү баштай уткуур
Ак-ла-Бедик ыдык даглыг,
Ада-өгбөм төрөөн чери
Алдын чуртум Берт-Даам ол.

ДААЙЛАРЫМ

Авамайның кады төрөөн
Акылары — даайларым бар.
Аттарын маа таныштырайн:

Александр, Андрей дээр.

Буян ШЫВЫК,
шүлүктөрү 6 класска тургаш
бижээн.

САРЫГ-БУЛУН

Теректиг-Хем унун каастаан,
Терең оъттуг Сарыг-Булун.
Хажызындан топтап көөрге,
Каас чараш Сарыг-Булун.
Элбек чоннуң малы оъттаар,
Эм-оът үнген Сарыг-Булун.
Кырган-ачам чайлаа, кыштаа
Кылаң суглуг Сарыг-Булун.

Омак ДОРЖУ.

9"а" класстың өөреникчизи.

КЫСТАРЫ БИС

Бичиивистен алды бис,
Боткур дөмей кыстар бис.
Ававыстың, ачавыстың
Азырап каан чаштары бис.
Ам бо хүнде өзүп келген
Ававыстың кыстары бис.
Эртем-билиг, ажыл-ишке,
Эрес-кежээ кыстары бис.
Эмчи, башкы, садыгжы дээш,
Аравыста кымны чок дээр.
Эртем-билиг "чалгынналы"
Ада-ие ачызы-дыр.
Авам биле алды кыстар,
Ачавыс чок арткан-даа бол,
Аалывысты ээнзиретпейн,
Амыдырап-чурттап чор бис.

Аржаана БАВЫЫН.
Школаның доозукчузу.

ИРБЕН-ООЛ ДОРЖУЕВИЧ ТҮЛҮШ

Ирбен-оол Доржуевич Түлүш 1943 чылдың март 27-де Өвүр кожууннуң Чаа-Суур сумузунга төрүттүнген. Ол бичиизинден тура уран-чүүлге сундулуун көргүзүп, көргөн, дыңнаан чүүлдерин улуг сонуургал-биле шингээди ап чораан. 25

харлыында чаңгыс чер-чуртуу чогаалчы Монгуш Доржунуң “Күштүг күзел” деп шүлүүнге бир-ле дугаар ыры бижиирин шенеп көргөн. Ооң соонда элээн каш ырларны улай-улай бижээн.

И.Д.Түлүш – колдуунда бичии чаштарга болгаш өөреникчилерге хөй ырларның автору. Ол бо хүннерде Кызылдың башкы училищезинде ыры-музыка кичээлин башкылап турар.

Ирбен-оол ТҮЛҮШ

ХИРИЛЭЭШ ХҮРТҮМ

Ырылар чыындызы

Кызыл - 2000 чыл.

ӨПЕЙ ЫРЫ

Сөзү Владимир СЕРЕН-ООЛДУУ

Херелденген чырык ай
Хемге чунуп келирге,
Саарыг ону өпейлеп
Чалгыгларже чайгады.
Айны бөмбүк кылыр сен,
Ам бо дораан удуй бер.

Сылдыс санап эстеңнеп,
Сыпта бүрү дагжатпайн,
Сырын база дыштан деп,
Сыгырга куш ырлады.
Ыржым дүннүң тоолдарын
Ыдып берейн, удуй бер.

Орайтадыр кеденир
Опчок күске, хүлчүктү
Моортай, часкы шагда-ла
Болчашкан дег манап тур.
Элдеп солун ужурал
Эгеледи, удуй бер.

13

Сергек

2

ТЕЛЕФОН

Сөзү Олег СУВАКПИТТИИ

Амыр-менди айтыржып, айтыржып
Аравыста дугуржуп, дугуржуп,
Удур-дедир билчирде, алло, алло
Уйгу билбес телефон, телефон.

Байырлалдар хүнүнде, хүнүнде
Байыр сөстү чедиржип, чедиржип,
Үргүлчү-ле долгаптар алло, алло
Үе билбес телефон, телефон.

Кадыр даглар ажылдыр, ажылдыр
Каш-каш хемнер кежилдир, кежилдир,
Харылзажып эдержир алло, алло
Хала турбас телефон, телефон.

Modérato

Хе- рел-ген-ген чы-рык ай
Хем- ге чу- нуп ке- лир- ге,
Саа- рыг о- ну ө- пей- леп
Чаа- гыг- лар- га чай- га- ды.
Ай- ны бөм- бүк кы- лыр сен,
Ам во го- раан у- гуй бер.
ТЕНГУРЕРИ
у- гуй бер, у- гуй бер.

КУЛУНЧАК

Сөзү Шоома ДАРЖАЙНЫЫ

Кула бениң бичии
Кулунчаа чаптанчыг.
Куруг черге хейде
Кушталдырып маңнаар.
Кууг, кууг, кулунчак
Кула бениң кулунчаа.

Чазыйланып эмгеш,
Шаанга киир тоткаштын,
Аай-дедир дешкилеп,
Амырап-ла турганзыг.
Кууг, кууг кулунчак
Кула бениң кулунчаа.

Делгем шөлдү эргий
Дешкилээш келгештин,
Дери безин үнмээн
Девиржидип туру.
Кууг, кууг кулунчак,
Кула бениң кулунчаа.

Andante

Кыр- ган а- вам
Кыр- ган даа бол
Кыл- бас тут- пас
А- жы- лы чок
Ар- гыт- тын- ган сеп- тет- тин- ген,
А- маа чер- ле о- лур- тун- мас.
А- ны- жан- дан ө- ө- рөн- ген
Аа- йы би- ле ын- дыг боор оң.

СААР ИНЕК

Сөзү Ондар КАҢ-ООЛДУУ

Тыва улус малдың сүдү
Дылында деп чугаалажыр.
Имиртинге чедир оъттааш,
Инек орай ышкыштап кээр.
Хөөг, хөөг, хөөг саар инек
Көвей сүттен хайырла-ла.

Чымчак чыдын сиген барда,
Шынап буян бода малда.
Аалга кирер чоннуг болгай,
Ак чем салып шайын куткай.
Хөөг, хөөг, хөөг саар инек
Көвей сүттен хайырла-ла.

Өзен черни өдекшидер
Өзүп келир малдың өзээ—
Саар инек кодан ээзи,
Чайлаг, кыштаг шимекчизи.
Хөөг, хөөг, хөөг саар инек
Көвей сүттен хайырла-ла.

5

Спокойно

10

Чуковского

ХИРИЛЭЭШ ХҮРТҮМ

Сөзү Александр ШОЮННУУ

Өөрүм биле кады
Өөрүшкүлүг ойнап,
Ыры-шоорлуг оой-ээй,
Базып чор мен, оой-ээй!

Кылып алган хүртүм
Кыдыымда бо оой-ээй
Хире-хире хиг-хиг,
Хириле-ле хүр-хүр.

7

Серьез

8

КЫРГАН-АВАМ

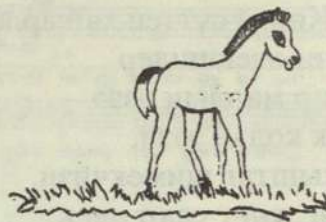
Сөзү Шоома ДАРЖАЙНЫЫ

Кырган-авам кырган-даа бол,
Кылбас-тутпас ажылы чок,
Аргыттынып, септеттинген
Анаа черле олуртунмас.
Аныяандан өөрөнгөн
Аайы-биле ындыг боор оң.

Кырган-авам, кырган-даа бол,
Кылыктанмас, шугулдавас
Ажы-төлү бисти чаптаар
Аксы-сөзү ээлдек, чымчак
“Чалгаа болбайн чоруңар”-деп,
Чагып-сургап орап кижн.

11

Омак

4

АЗАССКИЕ БЕРЕЗЫ

Слова Светланы КОЗЛОВОЙ

Светлые березы, чистые березы
Все на Вас гляжу я не спуская глаз
Вы по склонам горным и крутым и гордым
Медленно спустились к озеру Азас.

Чистые березы, светлые березы,
Вы беду людскую видели не раз.
Знали Вы, березы, кровь земли и слезы
Белизной отерли всю земную грязь.

Чистые березы, светлые березы,
В зелени июля, в капельках росы—
Где бы ни родиться, всюду Вам светиться,
Вечным полотенцем Северной Руси.

9

Modérato

6

ТРДБ им. К

БОЙДУЗУМ

Кадыр даглар кедээзинден харап алган
Кашпалдардан дамырактар агып чыдар.
Хемниң эрийн эрээн-шокар чечек каастаан
Хектер үнү арга-эзим чаңгыланыр.
Эртенги хүн херелдерин чажа-ла бээр.
Эгээртинмес дириг бойдус оттуп келир.
Эштип ойнаан өдүректер, дуруяалар,
Эргеленип чалгыннарын далбайткылаар.
Тайга-сынның каас-коя чурумалы
Таалап ханмас, таанда чараш кайгамчыктыг.
Шеңне, кулча, айдыс-шаанак — үнүштери
Сеткил-хөөннү чаягаар-ла сергедип кээр.
Бойдузумнуң эгээртинмес байлаа-биле,
Бодум хиним кады тудуш хайыралыг.

* * * * *

МЭЭҢ АЧАМ

Автосадыг чолаачызы
Ачам черле эрес кижиг.
Ажылгыр-даа, чугаакыр-даа,
Ажы-төлге ынак кижиг.
Малчыннарны ачам өөртүр.
Бараан, чемин чедирип бээр.
Барбас, четпес чери-даа чок.
Машинага аажок камныг.
Ырак-чооктан бараан сөөртүр.
Ындыг белен ажыл кайдал?
Ынчалза-даа мээң ачам
Ындыг бергээ торулбас-даа.

Армен БАЯН.

Школаның доозукчузу.

СОЛУНУМ

Сыннар ажыр, хемнер кежир
Сыыладыр ужуп келир.
“Сылдысчыгаш” солунум сен.
Сылдыстар дег чырыткым сен.

Аржаана ЧООДУ.

Школаның доозукчузу.

СЕРИИН-АРГА

Долгандыр-ла сыннар эдээ чаттып баткан,
Доозазы ногаан торгу өңүн чазаан.
Сериидедир хадымырлап ырлап турар
Сериин-Арга малчыннарның чайлаар чайлаа.
Энзиргей ылым-чылым эзим-арга,
Эптиг-демниг өңнүктер бооп ырлажы бээр.
Кудай дээрниң хөңнүн баскан булут безин
Хая-дашты чаңгыландыр каттырыптар.
“Сүвүр ыдык таңдымны” деп алгап-йөрээп,
Сүзүглээштиң аяк долу сүдүн өргүп,
Ада-өгбем бурун шагдан чурттап келген,
Авыралдыг, ыдык-чолдуг Сериин-Арга.

Чечек САНАА.

Школаның өөреникчизи.

ЗНАС

Арга-арыг, хову-шөлде,
Аккыр энчек сойлуп кагды.
Черниң кырын каастап шимээн,
Сергек час-даа моорлап келди.

Тайгалардан шулурткайнып,
Дамырактар соңнуг, мурнуг,
Дендии таптыг чатты берген,
Далаш дүрген чаржып батты.

Саглаң ногаан чечек болгаш
Оът-сиген үнүп келди.
Оран чурттуң чурумалын,
Чараш өңге сиилбип туру.

Чанган куштар ужуп келген,
Чаржалаштыр үнүн салды.
Сагыш-сеткил хей-аът кирип,
Чаягаар-ла сергеп туру.

Урана ТОЙБАА.

Школаның доозукчузу.

Ава дугайында шүлүктер

АВАЙЫМНЫ

Оглу мени өстүрер дээш,
Олут орбас, дыжын билбес,
Аа сүдүн эмип өскөн,
Авыралдыг авайымны.

Чаагай чолдуг чурттазын дээш,
Чагып, сургаан авайымны.
Эриг баарлыг, алдын хүн дег,
Энерелдиг авайымны.

Буян ШЫВЫК.

Шүлүктү 6 класска бижээн.

ТРДБ им. К

АВАМ

Авам холу таан чемзиг,
Амданныг-даа, сүүзүннүг-даа,
Авам караа таан чылыг,
Алдын хүннүң херели дег.

Ажы-төлү, бажыңы дээш,
Ажаанзырап келир авам.
Ава кижиг турбаан болза,
Амыдырал турар деп бе.

Чаяна САНДЫКМАА.

Школаның доозукчузу.

ЫНАК-ТЫР БИС

Амданныг-ла ажы-чеми белең турар.
Аяк шайлыг, эптиг-ээлдек, чугаа-сооттуг,
Ававыстың ындыг чаагай бүдүш-чаңын,
Ажы-төлү бистер шупту дөзексээр бис.
Кажан шагда сургап чораан чагыгларың,
Катап-катап сагыштарга кирип чору.
Аңгылашпас, хинивиске тудуш болган,
Авыралдыг ававыска ынак-тыр бис.

Урана ТОЙБАА.

Школаның доозукчузу.

Александр ШОЮН белеткээн.

Кандыг-даа шажын бодунуу-биле ыдыктыг. Делегейде мерген угаанныг эрте бурунгу шажыннарның бирээзи — сарыг шажын. Ооң угаадыглыг, амыдыралчы өөредии сөглөп четпес.

Бистиң республикада сөөлгү үеде сарыг шажын калбаа-биле нептерээн. Төөгүде кажанда-даа туруп көрбээн, сарыг шажынның дириг бурганы Ыдыктыг XIV-кү Далай-Лама башкы Тывага 1992 чылдың сентябрь айда аалдааш барган. Ооң соонда бо хүннерге чедир биске чүдүлгеге сонугалдыгларның саны өскөн.

Мен бодум 1995 чылдың июль айда Ыдыктыг XIV-кү Далай-Лама башкының 60 харлаанын демдеглээн езулалга киржир аас-кежиктиг болдум. Ол Индияның төвү Дели хоорайга болгаш Ыдыктыг башкының чурттап, ажилдап турары Дхарамсала хоорайга болган. Аңаа киржип тургаш, сарыг-шажынга хамаарылгалыг дыка хөй чүүлдерни билип алдым.

Ылаңгыя бистиң ада-өгбелеривис сарыг-шажынның ыдыктыг демдектеринин дугайында дыка ханы билиглиг чораан чорду. Шак ол ыдыктыг шажын демдектеринин чаңгызы-ла кижиге, азы чок-ла болза аал-оранга турар болза, кижиге аарыг-хамчык, хай-бачыт болгаш багай чүүлдер чагдавас.

Сеткүүлүвүс бөгүнгү үндүрүлгезинде сарыг-шажынның 8 ыдыктыг демдектеринин ийизин силерге таныштырар-дыр бис, эргим уруглар!

Александр ШОЮН.

САРЫГ-ШАЖЫННЫҢ ЫДЫКТЫГ ДЕМДЕКТЕРИ ✓

1. Чуковского

“ЭРТЕМ ХҮРТҮЗҮ”

“Эртем хүртүзү” (санскрит: дхармачакра; тибет: чойнхор; моол: номин хүрд) — “буянный сес демдектерниң” бирээзи, өртемчейде бүгү-ле чүүлдерниң аразында быжыг харылзаалыын бадыткаан демдек. Хүртүнүн иштики сес адыр салаалары Будда Шакьямуни башкының ыдыктыг сургаалы: “Ачы-буянный сес оруун” демдеглеп турар. Ол болза: 1. Шын билип алыышкын; 2. Шын шиитпир; 3. Шын чугаа; 4. Шын хөделиишкин; 5. Шын амыдырал; 6. Шын сорук-күжениг; 7. Шын угаашкын; 8. Шын кичээнгей мөөңнээшкени.

ӨЛЧЕЙ-УДАЗЫН

Өлчей-удазын (санскрит: криватса; тибет: балву; моол: өлзий утас) — аас-кежиктиг чуртталганың, үе-шагның өскерлиичелин, өртемчейде бүгү-ле чүүлдерниң аразында быжыг харылзаалыын, амыдыралдың төнчү чогуун база шажын ниитилелиниң болгаш чүдүкчүлерниң аразында харылзаалыын демдеглеп турар “буянный сес демдектерниң” бирээзи.

КАРИЕС БИЛЕ БАКТЕРИУС

(Чеченчиткен чугаа)

Бир-ле хоорай-га Лена дээр уруг чурттап чораан. Шупту улустун ышкаш, ооң аксынын иштинде диштери четче болгаш бүдүн турган.

Ынчалза-даа ол диштернин бирээзинге бичии ойбак тыптып келген. Аңаа Кариес биле Бактериус деп аттарлыг ийи бичии хоралакчы “оолдар” чурттай берген. Оларнын боттарынын бичиизидеаа кончуг, чүгле улгаттыраршил өттүр көрүп болур.

Кариес биле Бактериус чигирзиг чемнер чип амыдырап турганнар. А чигирзиг чемнер ойбак диште кезээде

бар! Боттарынын чурттап турар бажынын улуг болгаш делгем кылып алыр дээш, Кариес биле Бактериус Ленанын дижин улам алгыдыр касканнап барла чытканнар.

Кариеске олла бажыңга чурттаарга солун эвес апаарга, кырыкы каътта өске бажың база кылып эгелээн. “Оолдар” ынчаарла кара туразында баш меннип чурттап турганнар.

Бир-ле катап хенертен сыйылааш үн дыңналып келген.

— Кым сыйыңайнып турары ол?— деп, Кариес айтырган.

— Оожум! Дыңнаптаалы!— деп, Бактериус чугаалаан.

— Оой, дижим аарырын! — дээш, Лена ыглапкан.

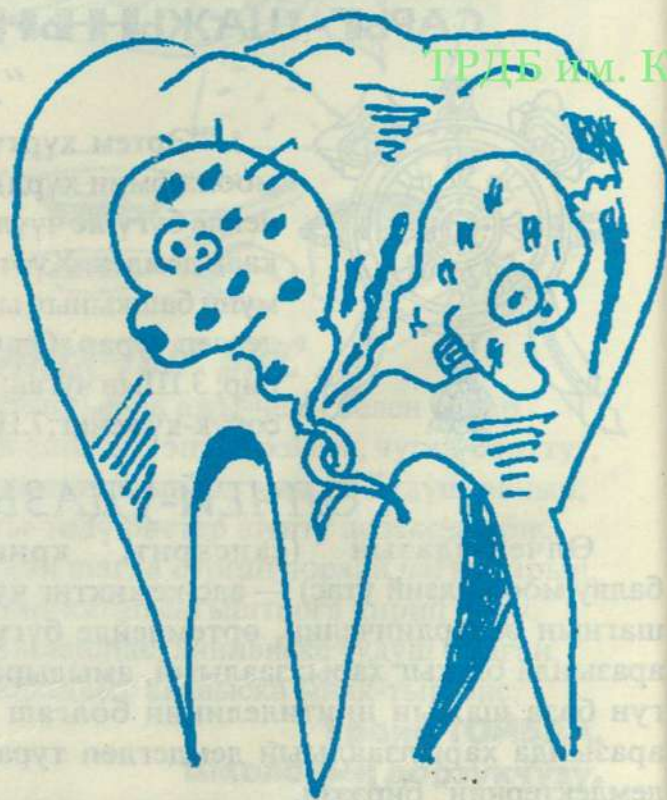
Кариес биле Бактериус кат-

тыржыпканнар.

— Адыр, ам база мен ону бичии ыгладыптайн — дээш, Кариес уругнун дижин ханыладыр чушкуп-ла эгелээн.

— Оой! Уех!

(Уланчызы 21-ги арында).

ГРДБ им. К

Дижим, дижим!!! — дээш, Лена ыглап туруп берген.

— Диштеринни хүннүң-не ийи катап чуурун утпа деп чеже катап сеңээ чагыжык мен, Лена — деп, авазы ону чемелзэн.

Эртенинде Лена диш эмчизинге чеде берген. Эмчи ооң ийи ойбак дижин пломбалап каан. Ынчалза-даа Кариес биле Бактериус камгаланып четтигипкеннер. Лена чанар деп турда, дижин чуурун утпайн турар кылдыр, эмчизи чагаан.

Ол бажыңыңа чедип келгеш, диштерин чуп-ла эгелзэн. А Кариес биле Бактериус сириңейнчип олурганнар. Ол үеде щетка бажы көстүп келирге, аас ишти көвүк-биле долуп келген.

— Дузалажыңар, дузалажыңар, щетка мени өлүрдү-ле! — деп, Бактериус алгырган.

— Меңээ база дузалажыңар! Оой, ам черле туттунуп шыдавастыр мен — деп, Кариес база кышкырган.

Ынчалза-даа оларга кым-даа дуза кадып келбзэн. Оон бээр Лена диштерин чуурун черле утпас апарган.

Ынчангаш, уруглар, силер база диштеринер чуурун утпаңар!

Олеся ДУВЕКЕЙ.
Студент.

Германияда Нижний Саксоние деп черден археологтар чартыы кончуг эки кадагалаттыңан, канчаар-даа үрелбзэн хлебти тып алган. Ону 2700 чыл бурунгаар быжырган болуп турар.

Австралия чурттуг Ф. Молюне дээрзи сүттүң сарыг суундан кывар бүдүмел ап болурунун аргаларын тып алган. Ол эртемденнин санап турары-биле алырга, сүттен алган бензиннин өртээ аажок чиик болуп турар.

Англияның Ливернула деп черде далай музейинде ийи чүс эң-не бичии шаандагы болгаш амгы шагның корабльдеринин экспонаттары бар. Оларны кит салындан, сөөктернин болгаш ыяш бүдүмелдернин эң-не бичии кескиндилеринден кылган болуп турар.

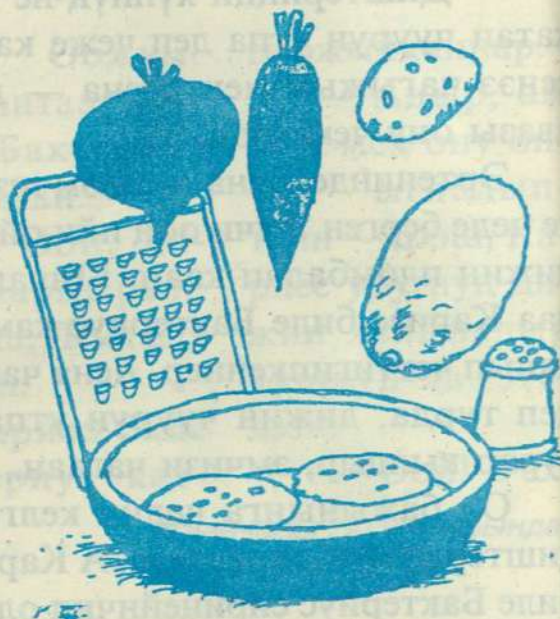
Голландияның Маартенсдикте барометрлер музейи бар. Ында янзы-бүрү хевирлерлиг 180 экспонаттар делгеттинген. Оларның аразында эң-не улуг барометрнин бедии 12 метр болуп турар.

НОГАА АЙМААНДАН ОЛАДЫ

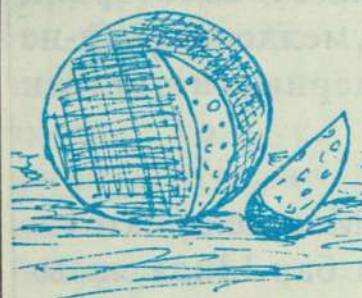
Шак мындыг оладьини свекла, кабачки, морковь дээн чижектег кандыг-даа ногаа аймаандан кылып ап болур. Ногаа аймаан дүрбүүшке (картошканы бичежек, а арткан ногаа аймаан улуг кылдыр) дүрбүп алыр.

Чүгле картошкадан аңгыда, дүрбүп алганывыс ногаа аймаан чылыдып каан сүтке эзилдирер. Аңаа дагаа чуургазын, эвээш дусту болгаш соданы немеп алыр. Оон далганны олче куткаш, сметана ышкаш шала бышпак турар кылдыр хоюдуп алгаш, үске хаарар. Бышкан оладьиге сметана холуп алырга улам эки.

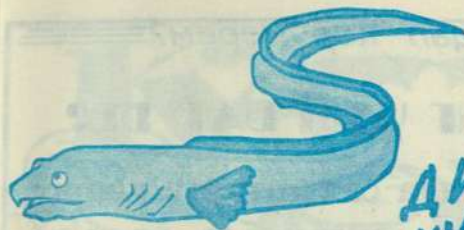
ТРДБ им. К

БАЖЫНГА КЫЛГАН БЫШТАК

Килограмм эжегейни (творогу) бир литр сүтке холуштур булгааш сарыг-суглангыже чедир хайындырар. Оон ол холумактын савазының аксын марля-биле дуглааш, ону доңгайтыр туткаш, оон суун сы аксыр. 100 грамм сливочное маслону эзилдиргеш, олче бир бичии омааш ишти дусту болгаш соданы холааш, оларның шуптузун сызып алган холумакка кончуг таптыг холуй булгаар. Оон ону оожум отка, үргүлчү булгап тургаш, шала чыпшынчак, хырбаланчак байдалга чедир хайындырар. Олче чиг дагаа чуургазын каггаш, база катап экидир булгаар. Оон ону тавакче азы кандыг бир тускай хевирлиг саваже куткаш, соодуп-каар. Быштак белең.

Чеминер чиртингир-ле болзунам!

ДИРИГ АМЫТАННАРГА КУДУРУКТУҢ АЖЫЫ ЧҮҮ?

Дириг амытаннарнын колдуу кезии кудуруктуг болур.

●Балыктар кудуруунуң дузазы- биле эштир.

●Рак кудуруу-биле дедир сояр.

●Кенгуру кудуруу-биле иттинип- кеш, ырадыр шурай бээр. Оон куду- руунга сандай ышкаш олуруп алгаш,

дыштанып олурар.

●Куштарга кудурук руль орнунга херек. Ол чокка олар өрү, куду, оң, солагай талазынче ээй ужуп шыдавас.

●А бекас деп куш кудуруу-биле ырлаар.

●Диин, бир будуктан өскезинче шурап тургаш, кудуруу-биле ээр.

●Сарбашкынга кудурук база бир холдуң орнун ойнаар.

●А аъттар биле инектерге кудурук – ымыраа хоюзарынга херек.

●Бир эвес кым-бир кижини селескениң кудуруун тудар дээш, билбейн үзе тыртыптар болза, орнунга өске чаа кудурук үнүп кээр!

●А дагаага чараш кудуруктуң херээ чүү деп? Кыс дагаалар ону генерал деп бодааш, оон кортсун, ону дыңназын дээш боор ийин оң.

ПОЛИЭТИЛЕН ХАПТЫ КАНЧААР АЖЫГЛАП БОЛУРУП?

● Лампаңар өрттенип калгаш, патронга чыпшына берген болза, ону хол-биле ушта ээрери айыылдыг, часты берип болур. А бир эвес аңаа полиэтилен хап суп алгаш ээрер болза, коргунчуг эвес. Бир эвес часты-даа бээр болза, бузундулары хап иштинге чыдып каар.

● Полиэтилен хап кухняга база ажыглаттына бээр. Бир эвес ону эът тыртар машинаның мурнунга суп алыр болза, катты дидими-биле тыртып болур. Чаңгыс-даа дамды хепче чаштавас! А бир эвес согуна тыртарда хап ажыглаар болзуңарза, карааңар чажы төгүлбес.

● Шору улуг хап-биле чемнер рецептизи бижээн номну хаптап ап болур. Херек арынны ажыдып алгаш, хапче киир суптар болзуңарза, ынаар суг-даа, үс-даа чаштавас.

● Полиэтилен хап-биле чаа каскан, карты чуга картошканы безин аштап болур. Картошканы экидир чуггаш, хапче суккаш, бүдүргей дустан уруптар. Оон хаптың аксын дуглааш, адыштары-биле дүрбүптер. Дус картошканы картап кааптар.

● Хирлиг ажыл кылырда полиэтилен база ажыктыг. Ийи хаптан алгаш, дүүн оя кезип каапкаш, холдарга кеткеш, чеңнер адаанче суп алыр. Шала чуур дээн болза, элээн улуг хаптарны идик кырындан кедип ап болур. Ынчангаш шарып алыр.

● Эрги хап бажыңче ымыраалар, ыргак-сээктер киирбес. Полиэтиленни дооразы 2-3 см хире кескеш, чиңге ыяшка чыпшыргаш, форточкага азар. Бичии-даа салгынга дилиндектер шимчээш, сээктерни киирбес. Оон аңгыда дилиндектер дүрбүшкеш, электризастанып, сээктерни коргудар.

ЫНДЫГ ЧЫЛ БАР БЕ?

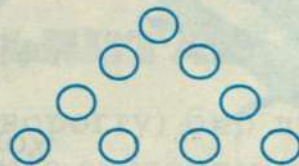
Андара-даа салыптарга көөрге, канчаар-даа өскерилбес, ол-ла хевээр саннары-биле артып каар ындыг чыл, бистин бо чурттап турарывыс чүс чылда, XX векте, бар бе?

ҮШ САНАР

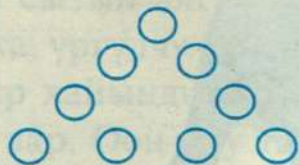
Кандыг-даа үш санны көвүдөдирге-даа, кадарга-даа чаңгыс түңнүг болурул?

ЭЛДЕПТИГ ҮШ- БУЛУҢЧУКТАР

Кандыг саннарны бо төгерикилер иштинге салыр болза, бо үш булуңчуктуң кайы-даа талаларынче санаарга 20 деп түңнүг сан үнүп кээрил?

Кандыг саннарны бо төгерикилер иштинге салыр болза, бо үш булуңчуктуң кайы-даа талаларынче санаарга 17 деп түңнүг сан үнүп кээрил?

Харыылары дараазында үндүрүлгөдө.

КАТТЫРЫНЧЫ АЖУУН

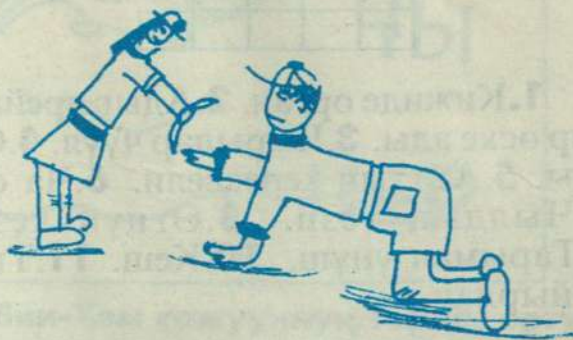
Огородка картошка олуртуп турарын бичии Саяна хынамчалыг көрүп орган. Ачазы черни хүүрек-биле оңгарартыр казыптарга, олче авазы картошканы кааптарга, ачазы ону дедир хөөп кааптар болган. Ону көрүп ора:

— Ооң соонда ол картошкалар-ны канчап тып алыр улус бис – деп, Саяна сагыш човап чугааланган.

— Ачай, бо ыт чүге дылын уштуп алган чыдары ол? – деп, Анай-оол ачазындан айтырган.

— Изиргенип чыдары ол-дур ийин, оглум.

— Ынчаар изиргенип чыдар хирезинде чүге негей хевин уштуп албас ыт чүвөл? Хевин уштур дээрге өөктери чок болуп турары ол бе?

Сылдыс кудумчуга кылаштап чораан. Сандайда эжи Херел олурган.

— Мында чүге олурарың ол?

— Бээр мээң чанымче олуруп ал, оон чугаалап бээр мен.

Сылдыс олуруп алган.

— Чугаала, че.

— Сандайны дозулап каан-дыр ийин.

— Зоопарк деп ойнаалам че — деп, акызы дуңмазынга сүмелээн.

— Че, канчаар ойнаар бис?

— Мен сарбашкын болур мен, сен мени банан-биле чемгерер сен.

Чуруктары Субудай КАЛЗАННЫЫ. Кызылдың №7 шк. (1 кл. тургаш чураан).

ТЫВЫҢАРАМ, уруғлар?

ТЫВЫЗЫКТАР

ХӨГЛҮГ БОДАЛГАЛАР

- 1.Серен-оолга ойнаарынга
Сес борбак кажык турган.
Орлан эжи аңаа немей
Ол-ла хире кажык берген.
Кажыктарны кадыптарга
Каш болган бодаңарам?
- 2.Он анай ажык шөлге
Оъттап чорда, оларларга,
Чеди анай катчы бээрге,
Чеже анай апарганыл?
- 3.Садикке он ийи уруг
Сайзанактап ойнап турда,
Алды уруун авалары
Аңаа немей эккеп кагган.
Садикте уругларның
Саны чеже болганнарыл?
- 4.Ээремге он беш балык
Эштип, чемнеп чоруп турда,
Дооразындан дөрт-ле балык
Дораан эштип чедип келген.
Сугда чоруур балыктар ам
Шупту чеже болганнарыл?
- 5.Холда, бутта салааларны
Холуй санап көөр болза,
Кандыг түңнүг болу бээрин
Харызын тып көрүңерем?

Сергей ШААЛЫ тургускан.

- 1.Чөвүрээ хааржак,
Чөвүрээ хааржактың иштинде,
Ыяш хааржак,
Ыяш хааржактың иштинде,
Саазын хааржак,
Саазын хааржак иштинде,
Үзүм чигир
Үзүм чигирде — үс.

Баажызы бойдушта.

- 2.Мыйыстыг — аң эвес,
Салдыг — ашак эвес,
Сыргалыг — кадай эвес,
Кудуруктуг — аът эвес,
Адыр дуюглуг — инек эвес.

Баажызы азырал амытанда.

КРОССВОРД

1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										
11										

ТРДБ им. К.

- 1.Кижиде орган.
- 2.Адыг ирейниң бир өске ады.
- 3.Чырыдар чүүл.
- 4.Сан ады.
- 5.Аъттың херексели.
- 6.Ча огу.
- 7.Чылдың үези.
- 8.Өгнүң кезээ.
- 9.Тарымал үнүш.
- 10.Кеш.
- 11.Тыва байырлал.

Бо кроссвордтуң харызын шын тып аар болзуңарза, узун дургаар уруглар сеткүүлүнүң адын номчуур силер.

ПОДРУЖКИ

Как-то шли раз по дорожке девять подружек, девять точек. Они очень хотели поиграть, но никак не могли придумать себе игру. Вдруг они встретили девять симпатичных линий и решили поиграть вместе. Разделились на три команды, в каждой из которых были три линии и три точки. Выигрывает та команда, которая составит геометрическую фигуру. Все составили одни и те же фигуры, но друг от друга они отличались. Какие эти фигуры и в чем различия?

Полина АВДЕЕВА, Москва.

ЖИЛ-БЫЛ НОЛЬ

Жил-был Ноль. У него не было друзей. Пошел Ноль искать себе друзей. Шел, шел и встретил Единицу. “Как тебя зовут?” – спросил Ноль. “Единица”, – ответила она. “Давай дружить”. – “Давай!” И стали они жить вместе.

Угадай, какое число получится, если Единица встанет слева, а Ноль – справа.

Алина МЕЛЬНИКОВА, Москва.

Ребустар
1. Чуковского

Бии-Хем кожууннуң Тарлаг ортумак школазының өөреникчилери:

Долаана ХОВАЛЫГНЫҢ тургускан
ребузу.

Саида ДОСПАННЫҢ тургускан
ребузу.

Хөгжүүлэг эртен

Бир-ле катап, бир-ле черге хөгжүмчү

чурттап чораан.

Ол янзы-бүрү хөгжүмгө

, ол ышкаш

... база

...

ойнаарыңга кончуг

ынак турган.

Бир катап ...

омак-сергек оттуп келген.

Аяс-кааң ...

, ...

хөглүү кончуг

ГРДБ им. К.

оттуп келген ында-мында шимээргешкен, ...

огланган, .

безин сыгырып, уян аялганы үндүрүп турган.

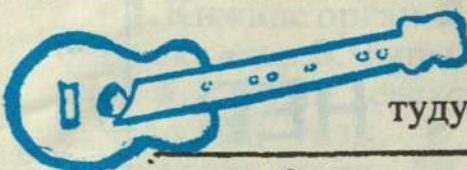

“Ынак ырымны ойнап көрейн” – деп чугаалангаш,

...

холунга

тудуп алган.

Кандыг ырны ойнааныл, тывыңарам?

Харызы: Дараазында үндүрүлгөдө. 2000 чылдың №1 үндүрүлгөгө үнгөн кроссвордтарның, хөглүг бодалгаларның, тывызыктарның, ребустарның харыыларын №3 үндүрүлгөгө парлаар бис.